

SZÉKELY MELINDA

Szemelvények Pacatus Theodosius császár dicsőítése című művéből

Latinus Drepanius Pacatus, a gall származású római szónok és költő Burdigalában (ma Bordeaux) vagy annak környékén született a 4. században. Kora legjelesebb emberei, az ugyancsak burdigalai származású, keresztény Decimus Magnus Ausonius és a pogány hagyományokat követő L. Aurelius Avianus Symmachus baráti köréhez tartozott.¹ Egyetlen fennmaradt műve az a *panegyricus* (dicsőítő beszéd),² amelyet a gall provinciák küldöttéként 389-ben mondott el Rómában Theodosius előtt a császár Maximus *usurpator* felett aratott győzelme alkalmából. A beszéd után Theodosius hálája jeleként 390-ben *proconsul Africae*-nek nevezte ki Pacatust, majd 392/393-ban *comes rerum privatarum* címet kapott a császári udvarban.

A hispaniai származású Theodosius már fiatal korában részt vett apja, Flavius Theodosius hadvezér hadjárataiban.³ 374-ben Moesia helytartójaként győzte le a szarmatákat, majd apja halála után visszavonult hispaniai családi birtokára. Közvetlenül a birodalom hatalmas vereségével végződött hadrianopolisi csata (378. augusztus 9.) után, ahol Valens keletrómai császár is elesett, Gratianus nyugatrómai uralkodó váratlanul az udvarába hívatta, és katonai parancsnokká, majd társuralkodóvá nyilvánította Theodosiust (uralkodási ideje: 379–395).⁴ Amikor az ugyancsak hispaniai Magnus Maximust, a piktek és skótok ellen harcoló britanniai hadak parancsnokát katonái 383 tavaszán császárrá kiáltották ki,⁵ a trónbitorló azonnal átkelt a kontinensre, hogy szembeszálljon Gratianusszal. Maximus elpártolásra bírta Gratianus csapatait, a menekülő császárt pedig utolérték és megölték (383.

¹ Lásd ehhez: Galletier, E.: *Panegyriques Latins*. Paris, 1955. 48–63.; Nixon, C. E. V. – Rodgers, B. S.: In Praise of Later Roman Emperors: *The Panegyrici Latini*. Berkeley, 1994. 437–447.

² A görög *panegyrikos*, ünnepi, dicsőítő szóból származik. Eredetileg ókori ünnepi gyülekezet előtt elmondott beszéd, amelynek nem volt gyakorlati célja, csak a hallgatóságot kívánta vele lelkesíteni vagy gyönyörködtetni. Rómában a műfaj eredetét a *laudatio funebris*ben kell keresnünk. Cicero bővítette ki az elhunyt dicséretét az élők magasztalásával. Igazi divatja a császárkorban jött el, amikor a korábban a *senatus*nak és a népnek kijáró beszéd immár a császárt illette meg, és minden ünnepi beszéd kötelező témája az uralkodó dicsérete lett.

³ 368–369-ben Britanniában a piktek és skótok, 370-ben Galliában az alemannok, 372–373-ban a Balkánon a szarmaták ellen harcolt. Demandt, A.: *Die Feldzüge des älteren Theodosius*. Hermes, vol. 100. (1972) 81–113.

⁴ Demandt, A.: *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian (284–565 n. Chr.)*. München, 1989. 124–137; Williams, St. – Friell, G.: *Theodosius: The Empire at Bay*. London, 1998.

⁵ Flavius Magnus Maximus Augustus (kb. 335. – 388. aug. 28.), a nyugati birodalomrész uralkodója 383–388 között. Baldus, H. R.: *Theodosius der Grosse und die Revolte des Magnus Maximus*. Chiron, vol. 14. (1984) 175–192.; Elbern, S.: *Usurpationen im spätrömischen Reich*. Bonn, 1984.

augusztus 25.). A Britanniát, Galliát és Hispaniát is hatalmába kerítő Maximus Augusta Treverorumban (ma Trier) ütötte fel főhadiszállását, és tárgyalásokba kezdett Theodosiusszal. A keletrómai császár nem nézte jó szemmel az *usurpator* felemelkedését, de mivel a keleti határon háború fenyegetett, kénytelen volt kiegyezni. 387-ben Maximus betört Itáliába, ezért a fiatal II. Valentinianus, a néhai Gratianus féltestvére és társcsászára, elmene-kült. Theodosius, aki ekkorra már meg tudta erősíteni katonai pozícióját, és békét kötött keleten, 388-ban Maximus ellen vonult. Miután Siscianál és Poetovionál szétverte a trónbi-torló seregét, Maximus Aquileiába menekült. Üldözői vele együtt hatoltak be a város kapu-ján, és 388. augusztus 28-án meggyilkolták. Ezen győzelem alkalmából mondta el Pacatus *Panegyricus*át.

Pacatus képzett szerző, munkájához felhasználta a klasszikus *auctor*okat, így Cicero, Livius, Horatius, Vergilius és Ovidius műveit is. Egyetlen fennmaradt műve a *Panegyricus Theodosio dictus*, a műfaj egyik legjobb alkotása, mely fontos történeti forrásként is szolgál. A mű a *Panegyrici Latini* gyűjtemény legkésőbbi és legbővebb beszéde.⁶ Fő témája a császár dicsérete és a szerző által elképzelt uralkodói ideál felvázolása Theodosius számára. A szónok a beszédben – valószínűleg szándékosan – olykor pontatlanul fejezi ki magát, ki-színezi az eseményeket, esetleg elhallgat dolgokat.⁷

A mű három egyenlőtlen hosszúságú részre oszlik. A rövid első rész (1–7. fejezet) tartal-mazza az előszót és a *panegyricus*ok szokásos elemeit, így például a szerző szabadkozását hiányosságai miatt.

Paneg. 12. 1:

Ha volt valaha bárki, Imperator Augustus, aki a jelenlétben beszédre készülve jo-gosan reszketett, az bizonyosan én vagyok; magam is érzem, és úgy látom, hogy ez azok számára is feltűnhet, akik a tanácsodban részt vesznek. Hiszen – bár te min-dig, minden korábbi császárnál jobban megérdemelted a dicséretet – most még a szokottnál is inkább felmagasztaltak. Ráadásul abban a városban kell a beszédem-mel ünnepelnem téged, amelynek a szabadságát megvédted háborúban, méltóságát pedig öregbítetted békeidőben. Hogyan is tudnék hát megfelelni kettőtök méltósá-gának,⁸ különösen ebben az időben, amikor mindketten egyaránt akkora tekintélyre tettetek szert, hogy te sem voltál még hatalmasabb, és a város sem boldogabb? Eh-hez járul még, hogy a *senatus* a hallgatóságom, akiknek igen nehéz annak a szere-tetnek megfelelően beszélni rólad, amelyet irántad éreznek; de még nehezebb az ékesszólás veleszületett és öröklött tehetsége miatt, hogy ne keltsen bennük vissza-tetszést az Alpokon túli beszédem nyers és csiszolatlan durvasága. Annál is inkább, mivel fonák és szerencsétlen dicsekvésnek tűnhet azt az ékesszólást fitogtatni előt-

⁶ A *Panegyrici Latini* (latin *panegyricus*ok, dicsőítő költemények) 12 beszédet tartalmazó gyűjte-mény, amely a Kr. u. 4. század végén Galliában nyerte el ma ismert formáját. A 15. században elő-került antik válogatás élén mintegy modellként az ifjabb Plinius Traianus római császárhoz írott híres beszéde áll. A többi beszédet gall szónokok írták különböző császárokhoz: Mamertinus Maximianushoz (291), Nazarius Constantinusához (321), Claudius Mamertinus Iulianushoz (362) és Pacatus Theodosiushoz (389). A 289-ben, 297-ben, 298-ban, 307-ben, 310-ben, 311-ben és 313-ban írt beszédek szerzőit nem ismerjük név szerint. E beszédek trónra lépési évfordulókra, uralko-dói kegyek megköszönésére és hasonló alkalmakra készültek.

⁷ Lippold, A.: *Herrscherideal und Traditionsverbundenheit im Panegyricus des Pacatus*. Historia, vol. 17. (1968) 228–250., 229–230.

⁸ A császárra és a városra egyaránt vonatkozik.

tük, amely az ő forrásukból, kései folyamat által szivárgott át a mi használatunkba. Ezeket átgondolva bizony annyira nyugtalan vagyok, hogy úgy gondolom, nemcsak azok vannak most köztünk, akiket látok, hanem úgy képzelem, hogy miközben beszélni készülök, itt állnak előttem a Catók, a Cicerók, a Hortensiusok és az összes többi szónok is, akik az utódaik között hallgatnak engem. Így sokféle félelem szorongat: mintha nem lenne elég attól félnem, amit látok, olyat is látok, amitől félnem kell.

Pacatus tudatosan elferdíti a tényeket a Panegyricus elején, amikor arról beszél, hogy a császár megválasztása a nép által történt. Ezzel az a célja, hogy Theodosius uralmát a nép által teljes mértékben elfogadottnak tüntesse fel.⁹

Paneg. 12. 4. 1:

Tehát vegyük át az egészet az elejétől, a megfelelő rendben, így nyilvánvaló lesz, hogy azt nevezték ki császárrá, akit mindenki által és mindenki közül ki kellett választani.

Pacatus a hízgelések sorát Hispania, Theodosius szülőhazájának dicséretével kezdi.¹⁰ Kiemeli, hogy két nagy császár, Traianus és Hadrianus is e földről származott.

Paneg. 12. 4. 2:

Először is, a te szülőhazád Hispania, mely minden földnél termékenyebb föld: minden dolgok alkotója az ő felékesítéséről és gazdagításáról sokkal bőkezűbben gondoskodott, mint más népeknél. Sem dél melegének, sem észak hidegének nincs kitéve, egyfajta közepső tengelyként mindkét éghajlat mérsékelt hőmérsékletét élvezi. Innen a Pireneusok csúcsai,¹¹ arról az óceán hullámai, erről a Tyrrhén-tenger partjai koszorúzzák, mintha a gondos természet igyekezete zárta volna el, mint egy másik világot. Vedd még hozzá a számtalan jeles várost, a szántókat és a legelőket, amelyek gyümölcsökben és nyájakban gazdagok; vedd hozzá a folyók aranyat hozó gazdagságát, vedd hozzá a gyógyó drágakövekkel teli bányákat. Tudom, hogy a költők meséi, amelyek a fülek gyönyörködtetésére születtek, jó néhány népnek tulajdonítottak egyéb csodákat is. Hogy ezekben külön-külön mennyi a való, azzal kapcsolatban nem firtatom az igazságot. Legyen úgy, ahogy írják: Gargarának legyen színültig búzatermése, Mevania legyen híres az állatcsordáiról, Campania nevezetes a Gaurus-hegy miatt, Lydia nagyhírű a Pactolus folyóról; Hispaniának azonban *egy-magában* rendelkezésére áll minden, amit bárhol is dicsérnek. Ő az, aki a legbátorbab katonákat, a legtapasztaltabb hadvezéreket, a legékesebben szóló szónokokat, a leghíresebb költőket adja,¹² ő a szülőanyja bírának és császároknak.¹³ Ő küldte a birodalomnak Traianust, azután Hadrianust, s érted is neki tartozik köszönettel a birodalom. Átengedi az elsőséget Hispaniának Kréta földje, mely a gyermek Iuppiter bölcsőjéről híres, Délos, ahol az isteni ikrek tanultak járni,¹⁴ és Théba, mely az itt

⁹ Lásd még: 3, 6. Lippold: *Herrscherideal und Traditionsverbundenheit im Panegyricus des Pacatus*, 230.

¹⁰ Hispania dicséretét lásd még: Mart. 1. 49. 2; Claudian. *Carm. Min.* 30, 50–69.; Isid. *Hisp. HG* 1.

¹¹ Gallia, Pacatus szülőhazája felől.

¹² Szónokok az idősebb Seneca és Quintilianus, költők Lucanus és Martialis.

¹³ A bírák alatt valószínűleg híres jogászokra gondol.

¹⁴ Apollo és Artemis.

nevelkedett Herculesről nevezetes. A mendemondáknak nem tudunk hitelt adni; Hispania azonban olyan istent adott nekünk, akit láthatunk.

Pacatus is alkalmazta a *panegyricusok* általános eszközét, hogy visszaemlékezik az uralkodó családjára, elődeire. De amíg más művekben ez csak egy rövid részt foglal el, addig Pacatus az idősebb Theodosiusról szóló részt kiemeli, előtérbe helyezi, mivel tudta, hogy az uralkodónak nagyon fontos az apja tisztelete.¹⁵ A császár apjában a leírtak szerint minden erény egyesült (5, 3).¹⁶

Pacatus műve második részben (8–20. fejezet) felsorolja Theodosius császársága és felnőttkora előtti cselekedeteit, valamint bemutatja erényeit, egyszerűségét, mértékletességét, barátai iránt tanúsított hűségét, ígéreteinek betartását, nyájasságát.¹⁷ Dicséri, hogy a császár gyermekkorában milyen nagyszerű katonai neveltetésben részesült, a fiatal Africanushoz hasonlóan. Theodosius valóban már fiatal korában az apja seregében harcolt, császárként azonban nem követte ezt a hagyományt: fiait nem vitte magával a hadjáratokba, ellenben már gyermekkorukban a legmagasabb tisztségeket juttatta nekik. Ezeknek a megjegyzéseknek a kapcsán Pacatus kritikát is megfogalmaz az uralkodóval szemben.

A harmadik rész (21–46. fejezet) a legbővebb: a császár közéleti tetteiről beszél, és hangsúlyozza Theodosius birodalomért teljesített katonai szolgálatait. Az utóbbiak közül kiemelt jelentőséget kap a műben Gallia és a Nyugat Magnus Maximus uralma alól való felszabadítása.

Paneg. 12. 30–32:

30 Végül Isten újra felénk fordította tekintetét, és bár a Kelet boldogulásán fáradozott, a mi bajaink felé fordult.¹⁸ Az átkozott fejből ugyanis ez az örület pattant ki, mely nem félt attól, hogy megszegje a szerződést, megsértse a *fetialis* jogot, és hadat üzenjen.¹⁹ Azt gondoljam talán, hogy isteni akarat nélkül történt, hogy aki a béke látszatát keltve gúnyt űzhetett volna belőled, és első gaztettének büntetését nyugodtan maradva elkerülhette volna, másodszorra és harmadszorra is magasba emelte a polgárháború zászlaját, és átkelve a Cotti-Alpokon megnyitotta a Júliai-Alpok szorosait, és arra kényszerített, téged, Imperator, aki kegyelmet szántál neki, hogy legyőzd őt? Az állam, amelyet – úgy hiszem – már meg kellett szabadítania egy közeli bosszúállónak, üzte őt, hogy meggondolatlanul cselekedjék, és a nyilvánvaló gaztettel megölt ura követelte az általa kiérdemelt büntetést.²⁰ Ez nem bátorság, hanem esztelenség, nem véletlen, hanem szükségszerűség volt. Nem önszántából hívott háborúba téged, de nem tudta tovább visszatartani magát a büntetéstől. Máskülönben hogyan vetemedhetett volna akkora vakmerőségre, hogy legyen bátorsága kard elé rohanni, és a halállal szembenézni, ő, aki annyira gyáva volt, és annyira félt a haláltól, hogy később még a vereség után sem volt képes megölni magát? Neked,

¹⁵ Az idősebb Theodosius halálának körülményeihez lásd: Demandt, A.: *Der Tod des älteren Theodosius*. Historia, vol. 18. (1969) 598–626.

¹⁶ Vö. 23. 1.

¹⁷ Galletier: *Panegyriques Latins*, 59.

¹⁸ Theodosius a keleti birodalomrészt irányította 379-től. Pacatus Gallia és a Nyugat nevében beszél.

¹⁹ Theodosius és Magnus Maximus között létezett egy szerződés. Amikor 383-ban Maximus lerohanta Galliát, és meggyilkoltatta a nyugati császárt, Gratianust, Theodosius kénytelen volt hivatalosan elismerni az *usurpatort*. 387-ben azonban Maximus váratlanul betört Itáliába, ezzel megszegte a szerződést.

²⁰ Gratianus meggyilkolására utal Pacatus.

Imperator Augustus, az állam megóvására és a győzelem megszerzésére elég lett volna pusztán belekezdened háborúba. Mert, ha az urak egykor lázadó rabszolgáik ellen korbáccsal vették fel a küzdelmet,²¹ és az öntudatnak oly nagy ereje volt, hogy a fegyvertelen urak menekülésre kényszerítették a felfegyverkezett szolgákat, és akik addig a halállal szembenéztek, az ütlegetéstől menekülni kezdtek; neked is *legió*id közbelépése nélkül, csak megjelenéseddel nem lett volna elég, hogy az egész ügyet megoldjad?

31 Vajon eltűrhetted volna jelenlétedet, elviselhette volna pillantásodat az, aki egykor házad leghanyagabb rabszolgája volt, egy szolgák asztalánál álló markotányos?²² Nem kerítette volna hatalmába testestül-lelkestül ezt az embert múltja és múltad? Ne lett volna számára nyilvánvaló, hogy te győzedelmes férfi fia vagy, ő pedig bizonytalan származású; hogy te igen előkelő család örököse, ő ennek kliense; hogy te egész idő alatt a római sereg parancsnoka és a szabadság védelmezője voltál, ő pedig világ száműzöttje, hazájának katonaszökevénye? Majd pedig, hogy te az állam központi részén *princeps* lettél, az összes sereg és a tartományok egyetértése választott meg, maga az uralkodó támogatott, míg ő a földkerekség félreeső helyén, a *legió*ók tudta nélkül, a tartományok akarata ellenére, sőt kifejezetten baljós előjelekkel áhítozott a *tyrannus* címet bitorolni?²³ Végül ne látta volna, hogy veled a hűség, vele a hitszegés, veled a törvény, vele a bűn, veled az igazság, vele az igazságtalanság; veled a kímélet, tisztaság, vallásosság, vele a kegyetlenség, kéjvágy, könyörtelenség és minden gaztett s leghitványabb vétkek társulata áll? Kérdezzük hát magukat az eseményeket, és ami a legbiztosabb feltételezés, következtessünk abból, ami történt, arra, aminek történnie kellett. Kételkedhetünk-e abban végül, hogy mit készült tenni az ő jelenlétében, akit nem látott, és aki elől menekült?

32 Bár ilyen ellenséggel kellett szembeszállnod, Imperator, és bár nem annyira egy csata megvívására, mint inkább egy elvetemült ember megbüntetésére indultál harcba, olyan gondos körülményekkel szerveztél a hadjáratot, hogy úgy tűnt, egy Persésszel vagy egy Pyrrhossal, vagy magával Hanniballal akarsz megküzdeni.²⁴ Először is a keleti határoknál uralkodó királyok kölcsönös hűségvállalásával biztosított magad,²⁵ hogy minden külső veszélytől biztonságban légy, eltávolítva minden aggodalmat és gyanúra való okot otthon. Majd csapataidat három részre osztod, hogy növeld a rémületet, és legyőzd az ellenség bátorságát, majd bekerítsd őket, és elvágd a visszavonulás útját. Végül elfogadod, hogy barbár népek, akik önszántukból járultak eléd, átálljanak hozzád, és harcoljanak seregedben, hogy így egyrészt eltávolítsd a határokról a kiszámíthatatlan csapatokat, másrészt szövetségekkel erő-

²¹ Vö. Hdt. 4. 1-4; Iustin. 2. 5. Pacatus után: Claudian. *In Eutr.* 1. 505-513.

²² Pacatus itt túloz. Maximus valóban hispaniai volt, és Theodosius köréhez tartozott, de nem rabszolgaként. Az idősebb Theodosiusszal harcolt együtt Britanniában.

²³ Pacatus túloz. Maximus érdemeire utal, hogy Theodosius négy-öt éven át együtt tudott működni vele mint legitim nyugati uralkodóval.

²⁴ Persés Macedonia utolsó királya; Pyrrhos Épeiros királya, Itáliában viselt háborút (Kr. e. 280-275.); Hannibal karthágói hadvezér, a rómaiak egyik legnagyobb ellenfele.

²⁵ Galletier szerint Pacatus szaracén fejedelemségekre utalhat, amelyek a határokhöz közel, az Euphrates és Arabia Petraea között terültek el. Lehetséges azonban, hogy a Szászánida Birodalomról van szó, ahonnan 386-ban vagy 387-ben követség érkezett, hogy megújítsák a 384-es szerződést. Nixon-Rodgers: *In Praise of Later Roman Emperors...* 496.

sítsd seregedet. Jóindulatodat megtapasztalva Scythia minden népe összesereglett hozzád, olyan nagy számban, hogy úgy tűnt, mintha sorozást rendeltél volna el, pedig ez alól mentesítetted barbárjaidat. Ó, emlékezetre méltó esemény! Róma egykori ellenségei római vezérek és zászlók alatt vonultak, azokat a jelvényeket követték, melyekkel korábban szembenálltak, és Pannonia városait, melyeket azelőtt kíméletlen pusztítással kiürítettek, most katonák töltik meg. A gótok, hunok és alánok hadiszolgálatra jöttek, és felváltva álltak őrt félve a megtorlástól, ha elhagyják őrhelyeiket. Semmiféle lázadás, zavargás, semmi rablás, ahogy a barbároknál szokás volt.²⁶ Sőt, ha akadozott a gabonaellátás, türelmesen viselték a nélkülözést,²⁷ és az élelmet, ami a nagy létszám miatt igen csak csökkent, takarékoszággal egészítették ki, és fízetségül nem kértek mást, csakhogy követőid lehessenek. Mily nagy az erény ragyogása! Visszakapod azt a jótéteményt, amellyel [korábban] te láttad el őket.

Pacatus az utolsó fejezetekben részletesen ír a Theodosius és Maximus közötti fegyveres harcról, egészen Maximus bukásáig és 388 augusztusában bekövetkező haláláig. Pacatus galliai származása miatt különös figyelmet fordít a Galliában hatalomra jutó Maximus trónbitorlásának, ez a rész a *Panegyricus* több mint felét teszi ki, s a szerző személyes tapasztalatait is érzékeljük. Ez a részletesen leírt harmadik rész adja a dicsőítő beszéd értékét a történészek számára: Theodosius és Maximus több éves harcához a *Panegyricus* a legfontosabb kortörténeti forrás. Pacatus személyes konklúzióval zárja művét: másnak hagyja a Rómába való győzelmi bevonulás elbeszélésének gondját, és örvendezik, hogy visszatérhet Galliába, honfitársaihoz, akiknek elmesélheti, hogy látta Rómát és Theodosiust (*Paneg.* 12. 47).

²⁶ Theodosius barbár politikájához lásd: Székely M.: „*Theodosius amator pacis generisque Gothorum*” (*Theodosius gót politikájáról*). *Aetas*, 18. évf. (2003) 3-4. sz. 24–32.

²⁷ Ambrosius szerint Theodosius serege éhezett. Galletier: *Panegyriques Latins*, 99.